

IMAGINAR MIORITIC ÎN *BALTAGUL* LUI SADOVEANU

Adeesea se face apropiere între „epopeea păstorească” *Miorița*, și opera sadoveniană, *Baltagul*, înrudite cel puțin tematic și inspirate din același mediu de viață păstorească. Romanul este o variantă în proză a cântecului folcloric; iar lucrurile nu stau departe de adevăr. Se pare că în această privință s-a și ajuns la un consens unanim. Dacă cineva arată oarecare îndoială, se îndată se citează ca argument decisiv, în contra-replică, moto-ul de pe prima pagină: „Stăpâne, stăpâne, / Mai cheamă ș-un câne”. Dincolo de acest citat folcloric nu se încearcă să se releve și alte elemente de compoziție și de înțeles, în fapt mult mai reprezentative, dar situate pe planuri mai „de adâncime”, cum ar spune N. Hartmann cu privire la specificul reprezentărilor artistice de autentică valoare. Ni se narează un asasinat petrecut printre proprietari de turme de oi, dar în chip de reconstituire „polițienească” și cu un personaj feminin în acțiune, ca și cum mama, soția ori sora, obișnuite în balade păstorești sau de curte feudală, nu pot fi imaginate decât schematic, peregrinând cu furca în brâu, înlăcrimate și interogând stihile; ca și cum viața păstorească s-ar reduce, în multimilenara ei existență, la trei turme de oi și la un asasinat; ca și cum familiei păgubite îi este dat doar să rămână în umbră și să verse lacrimi de durere și de neputință. De altfel Mihail Sadoveanu s-a arătat aproape indiferent la comparațiile de formă pe care criticii le propuneau în legătură cu *Miorița* și cu *Baltagul*. Dat fiind că stăpâna o informație etnografică extrem de bogată, la concurență cu folcloriștii cei mai redevabili, cu Ovid Densusianu ori Adrian Fochi, de pildă, mi se pare mai mult ca sigur că autorul avea perspective mult mai largi în înțelegerea problematicii mioritice. Se bucura și de avantajul, aproape unic, de a fi trăit multă vreme printre oieri, în sate și la stâni, ca simplu muritor, într-o vreme când păstoritul conserva încă forme de organizare și de viață moștenite din străvechime. De aceea Sadoveanu gândea, simțea și se exprima exact ca unul „de-al lor”. Din acest punct de vedere poate fi considerat, sigur și necesar, drept un reper. Nouă, cei de după dânsul, nu ne rămâne decât documentația de bibliotecă și frânturile de informație pe care reușim încă, de bine de rău, să le obținem de la urmașii păstorilor de odinioară.

Șansa în care cred că putem spera nu este alta decât să facem distincție între „viața păstorească” în general, sub aspectele ei etnografice diversificate, și „mioritismul ca mod de existență”, ca esențializare a unei anume experiențe umane, majore, de cea mai acută tensiune dramatică. Într-un caz câmpul de observație se multiplică tematologic, atâta cât permite realitatea concretă și imediată, demnă de memorie ori de uitare, de admirație, după împrejurări, sau de persiflare. În celălalt caz, al „mioritismului”, diversitatea formelor de viețuire ruralistă intră în dialog, cu toată aparența lor jucăușă, pentru a preînchipui o direcție de conduită și de meditație la care se cuvine să adere orice ființă răspunzătoare de sine. Jocul de-a transhumanța, de-a petrecerea prin sate, de-a iernatecul, de-a lauda și de-a fala ortomânească se schimbă deodată într-o grozavă

joacă cu moartea. Aici nu mai putem vorbi de schițe de decor, după dispoziții de moment, ca în prima serie tematică, cea etnografică, ci de un scenariu unic pe care orice muritor se vede nevoit să-l pună în act pe cont propriu, mai bine sau mai rău. În acest joc de unul singur, sub presiunea destinului și a morții, nu-și au rost semeția și băta, ci tăria sufletească a jucătorului de cursă *scurtă*, mai bine zis, „pregătirea pentru moarte”, pe care ți-o asiguri după propriul ambient și după propriile puteri. Este vorba de un transfer atitudinal, de la simple ocupații sezoniere la confruntarea *eu-lui* experimentat cu cea mai grea încercare din totalul existenței, moartea. Nu-i este dat omului alt prilej posibil de comparație, cu care să se illustreze la o asemenea cotă de vitejie, încordată și eroică. Tocmai de aceea moartea ca formă de meditație și punere în act pe cont propriu vizează numai spiritele alese și exemplare.

Se poate spune că mioritismul, în intenția de abstractizare și universalizare, se întemeiază pe ceea ce se numea, cu decenii în urmă, înălțarea impersonală a individului, până la acel nivel purificat al gândului, de unde devine conștient de superioritatea eroismului etic față de brutalitatea faptelor fizice. Contemplarea estetică a acestui orizont ființial i se pare mai profitabilă pentru a se păstra nealterată demnitatea morală a insului, ca și a seriei socio-umane pe care o reprezintă. În același sens gândea și Eugen Lovinescu atunci când analiza cu o rară finețe momentul de grea cumpănă în care se afla între viață și moarte baciul moldovean: „Dacă lipsa de reacțiune, ni se spune într-un eseu de tinerețe, ar fi rezultatul unei insuficiențe organice, fără alte echivalențe, situația rasei n-ar fi de invidiat: ea ar fi numai semnul decadenței, al unei descompuneri fără nici o utilitate, fără nici o contribuție la totalul civilizației omenestei, pe când, dimpotrivă, ea este dovada unei vieți interioare, a unei bogății sufletești care, dacă nu se traduce în fapt, se ridică prin contemplație, la cea mai înaltă expresie artistică... Culcându-și pasiunea în mausoleul creației artistice, omul poate redeveni, astfel, olimpiu, deasupra vâlmășagului.” Este o variantă românească a „înălțării” schopenhauriene, însă nu cu valoare negativă, ca la marele gânditor german, ci stimulatorie, prin exemplaritatea destinului tragic, de noi și noi energii spirituale. Nu întâmplător generații de creatori s-au străduit să permanentizeze în conștiința publicului drama păstorului cu valențele ei estetic-filosofice, considerând-o drept unul dintre miturile fundamentale ale etnicului.

Din câte se cunoaște, prozatorul însuși își modela destinul lumesc și scriitoricesc în armonie cu imaginea „primului” păstor-poet. Și nu se credea singurul în această iluzionare. Întreaga breaslă a oierilor de la munte ar fi inspirată, după convingerea autorului, potrivit aceluiași tipar originar, așa cum i s-a comunicat și lui Alecsandri de către baciul cel orb de pe Ceahlău. Iată de ce mi se pare firesc într-o primă întreprindere analitică să mă limitez la simple identificări de portrete, pentru a semnala raportul de fidelitate față de modelele îndătinat, în ce măsură scriitorul s-a îndepărtat de ele și, în sfârșit, unde și-a permis

modificări proprii de perspectivă, adică a făcut să înflorească lucrarea originală. Toate aceste trei modalități de redactare au fost utilizate în întreaga operă și mai cu seamă în *Baltagul*.

Cele două portrete selectate, deocamdată, pentru analiză se disting prin tehnici specifice, diferite una de alta. Nechifor Lipan se închipuie în *absentia*, pe când Vitoria de dezvăluie printr-o mișcare dinamică și vie, simbolurile *yang – yng* fiind aparent răsturnate. În primul caz autorul folosește procedeul reconstituirilor de tip arheologic, adică o pune pe munteancă să identifice de la Tarcău la Dorna și de aici la Sabasa elemente disparate de portret pe care le combină imaginar până are în față chipul soțului, așa cum îi apărea în realitate. Acest fapt dă impresia de aventură polițienească. Așa stând lucrurile nici nu era nevoie de un portret realizat în detaliu, ci de semne de recunoaștere. Folclorul i-a oferit autorului destule exemple în acest sens, dat fiind că oralitatea excelează în portrete de tip metonimic.

Lată cum se desfășoară, pas cu pas, operația de „restaurare arheologică” a imaginii dispărutului Nechifor Lipan: primul popas pe care îl face Vitoria în căutarea soțului este la hanul lui Donea din Bicaz. Cârциumarul i-a reținut, am zice, latura socială a personalității eroului. Ca să rămână în conștiința semenilor, „să-i meargă vestea”, cel mai important lucru pentru omul tradiției era să cunune și să boteze. El tutela în plan spiritual destine omenesți din rândul noilor generații, după cum trebuia să se impună ca un bun profesionist în cadrul breslei pe care o reprezenta. Așa gândea și Donea hangiul cu referire la oierul Nechifor Lipan pe care îl cunoscuse bine: iarna făcându-și fini și cumetri, în restul anului îngrijindu-se de buna rânduială a turmelor.

Mai departe, la Călugăreni, pe malul Bistriței și în apropiere de Piatra Teiului, cârciumarul David, un ovrei de treabă, dar mai cu seamă balabusta sa ce nu știa bine românește, asociau imaginea dispărutului cu firea lui petrecăreață și simpatică; la care munteanca, adică Vitoria, fu nevoită să accepte cu tănuită bucurie știind că „era om cu harțag la chef”. Este un amănunt cu valoare sentimentală și foarte scump Vitoriei, ea dorind să-și recunoască soțul „cu mare coraj” când ieșea în lume, așa cum se obișnuia, de altfel, în mediile sătești de bună tradiție. Pe drumul spre Broșteni, un alt cârciumar a dat prilej Vitoriei să adauge încă un element în vederea reconstituirii portretului, de data aceasta de natură vestimentară. Nechifor Lipan se opriese aici cu cei doi adversari ai săi, Bogza și Cuțui. Cârциumarul nu reținuse numele niciunuia dintre ei, în schimb putea să-l identifice pe omul din Tarcău după căciula brumărie, semn al distincției și mândriei gospodărești. Pasajul respectiv, așa cum l-a conceput Mihail Sadoveanu, interesează și pentru a se urmări cum în mediile etnografice numele se transformă în renume prin selectarea comportamentelor și aplicarea anumitor semne de identitate la care nu are acces orice ins din marea colectivitate. Ochiul exersat reține datele necesare: „Către Sfinții Arhangheli Mihail și Gavril, într-adevăr a făcut popas mai la vale, pe toloacă, asemenea turmă cum o prubuluia nevasta. Când ciobanii s-au mișcat înspre crășmă, au sosit din urmă și stăpânii, în număr de trei. Da- da! Unul era pe un cal negru țintat și purta căciulă brumărie. Acela a dat poruncă pentru rachiul și-a cinstit pe ciobani. A cerut o litră deosebită și pentru ceilalți doi tovarăși... Aflându-se de față și părintele Vasile, l-a pofțit și pe sfinția sa să guste un păhărel. Părintele Vasile nu s-a pus împotriva văzându-i oameni cumsecade, și crășmarul

i-a pus scaun la masa drumeților. Nu mult după asta, după ce-au mai cinstit o litră, omul cel cu căciula brumărie a avut gust să-i facă părintele o cetanie și-o aghiazmă și să-i stropească oile.

– Asta mi-a plăcut. Și părintele Vasile a trimes să-i aducă basmaua cea roșă cu patrafirul, cartea și celelalte scule ale sfinției sale. A binecuvântat turma frumos s-ajungă cu bine la iernatic și-n primăvară să sporească. Cel cu căciula brumărie a scos din chimir și-a plătit, rămânând părintele Vasile tare mulțumit. După aceea, într-un târziu, s-au sculat și-au dat poruncă de plecare.

- Cine a dat poruncă?

- Tot acel cu căciula brumărie. Acela avea două părți din oi, și ceilalți doi numai a treia parte. l-am auzit grăind și făcând socotelile iernaticului. Spuneau ceilalți că au să trăiască bine oile. Dar am uitat să vă spun că înainte de a încălica, cel cu căciula brumărie și-a mai adus aminte de o datorie. Mi-a mai cerut o bucată de pâine și-a hrănit el cu mâna lui un câne pe care-l avea. Mi-a plăcut și asta.“

Trecerea numelui în renume are la bază un proces complex de socio-psihologie folclorică trimitându-ne direct în domeniul formelor simbolice și de vorbire. Deocamdată să reținem că interlocutorul Vitoriei se dovedește a fi un bun semiotician, specialist în „cetirea” semnelor nonlingvistice, ca și prozatorul. Căci după o serie de elemente de comunicare strict referențiale și nominalizabile, privindu-l pe Nechifor Lipan, autorul apelează la o nouă clasă de semne, de data aceasta cu intenție categorială și expresivă. Că eroul avea idei năstrușnice și „harțag” în momente bahice nu ne spune mare lucru. Informațiile de acest tip, ale hangiilor, chiar dacă sunt reevaluate din perspectiva subiectivizată a Vitoriei, rămân, multe dintre ele, la nivelul accesibilității comune. Ele se fac înțelese de largi grupuri de destinatari, respectiv lectori, neintegrați obligatoriu în contexte specializate ale procesului comunicării.

Formula „cel cu căciula brumărie” deschide seria de aspecte portretistice cu funcție specializată și co-notativă. Personajul intră într-o „rețea socială închisă” în ceea ce privește sistemul de semnificații, adică ermetic pentru alte colective, dar perfect identificabil în sfera restrânsă a oierilor de munte. Ca fapt etnografic trebuie relevat că „brumăriul” în jocărie aparține prin excelență zonei Neamțului. Este o reevaluare locală a tradiționalului „triptic de culoare”. Mihail Sadoveanu l-a extins și în părțile Sucevei, dar nu s-a hazardat să-l scoată din sfera păstorilor și a transhumanței. După Fărcașa, toate investigațiile eroinei bazate pe „cetirea semnelor” merg direct la țintă. De observat că funcția comunicativă a formulei „cel cu căciula brumărie” se realizează cu mijloace poetice, nu strict referențiale și matematizabile ca într-o instanță anterioară a vorbirii (Călugăreni). Exprimarea epitetivă, și nu alta îl transferă pe Lipan în zonele eterate ale poetului și mitului, dar îi asigură, totodată, o autoritate deosebită printre semenii. El se vede îndreptățit să dea porunci, să aibă inițiative, să-i răsplătească generos pe cei aflați în slujba sa, să se asigure pe el și pe însoțitorii de bunăvoință zeităților protectoare.

Din perspectiva mitului trecerea numelui în renume se află însă în curs de împlinire. După o evoluție specifică imaginea eroului începe să fie reținută nu după biografie și onomastică, devenite publice, ci sub regimul unui atribut al personalității care cumulează mai multe valori culturale. Substituirea numelui concret (Nechifor Lipan) cu o formulă sau un epitet „totalizant”

(C. Lévi-Strauss) constituie una dintre condițiile mitizării (Max Müller).

Elementele de portret catalogate până aici circulă în oralitate, cu funcție poetică dar și sociologică. Atribuite unui individ, selectat cu sau fără intenție din colectivitate, instituționalizează un portret ideal de frumusețe, sumar și din câteva epitețe: fudul, mândru, deschis, vesel, darnic, vorbăreț. Dar la schița portretistică se adaugă și partea onomastică. Nechifor nu are semnificație subliniată, însă Gheorghiiță reprezintă numele de taină mitică și erotică pentru Vitoria. Autorul îl introduce în conștiința cititorului, apelând la eresuri folclorice, pentru a-l încărca de sentimentalitate. De altfel, în creația orală poate fi identificată o întregă tipologie numenală cu funcție mitico-familială și estetică. Este suficientă simpla citare a numelui într-un text pentru ca individul căruia îi este adresat în împrejurări mai mult sau mai puțin consacrate să fie convențional avansat în sfera frumosului. Când în baladă apare formula versificată: „Ana Ghiordănel / Nume frumușel” este vizată fata declarată disponibilă pentru măritiş. Numele întreg, Nechifor Lipan, era o formă deschisă de identitate; același personaj, cu semnul numenal Gheorghiiță, era destinat să rămână sub o anume interdicție. Toate acestea le rememorează Vitoria Lipan în peregrinările sale de munte. Pe unele le identifică în spusele oamenilor pentru ca să le raporteze la diverse momente învolburate ori senine petrecute împreună cu vrednicul său bărbat, plin de mândrie și de fală. Aceleași epitețe emblematice, fizico-morale, îl selectează pe Nechifor Lipan îndeosebi față de Bogza și de Cuțui, ca într-o dramă de caractere. Peste tot el este „cel cu căciula brumărie”, cum s-a întipărit în amintirea oamenilor din diverse locuri pe unde a trecut. În jurul individului se țese, deci, un aer de legendă. Memoria colectivă reține trăsăturile esențiale, neapărat pozitive, fantezia le augmentează, ca și scriitorul însuși. Așa se naște portretul ideal de comportament pentru a fi preluat și răspândit în și prin colectivitate. Este de bănuț că în linii generale procesul fabulativ a funcționat la fel și în privința păstorului victimă din **Miorița**.

La un alt registru al portretizării, protagonistul apare într-o ipostază destinată să șocheze dacă judecăm lucrurile numai în schemă mioritică. Să ne amintim de o anume relatare a jupânului David despre „cel cu căciula brumărie”. Când Lipan poposea la Călugăreni și prinde „coraj”, ceea ce se întâmpla des, găsea momentul să se răfuiească cu diavolul sub pretextul că ar fi aruncat piatra în Bistrița și-a tulburat apele. Omul era greu de oprit la mânie. Dar în mintea Vitoriei se declanșa o altă imagine, mai veche, când se afla cu soțul ei la drum și erau să fie atacați de niște necunoscuți: „Numai și-a lepădat din cap căciula, spune femeia în gând, și-a scuturat pletele și-a înhățat baltagul. Atâta a strigat: mă slăbănogilor, eu pe voi vă pălesc în numele tatălui și vă prăvălesc cu piciorul în râpă. Aceia au ferit pe după niște ciritei și s-au dus. De hoți nu se temea; avea stăpânire asupra lor. Doar dacă l-or fi pălit dintr-o lature, prieteni, pe furis”. Un alt martor, Moș Pricop de la Fărcașa, avea și el cuvinte de admirație pentru purtarea curajoasă a lui Nechifor Lipan: „Eu cu oamenii din sat de la mine nu cinstesc; dar cu oamenii străini îmi place, că ei îs călători, au necazuri și-i bine să le stai înaintea cu pahar dulce și vorbă bună. Dar omul acela zicea că se duce noaptea că se bucură să umble pe lună. De oameni răi spunea că nu-i pasă; are pentru dânșii pistoale încercate în desagi. S-a dus și într-o vreme a prins a cânta din solz, ca să nu-i fie urât.” Acestea sunt imagini de baladă

voinicească. Nechifor Lipan se întâlnește cu Ghiță Cătănuță, pregătit și acesta să înfrunte primejdiile pe drumuri singuratic de codru.

Operația reconstituirilor are de câștigat în direcția mioritismului mai ales dacă îl introducem în rol și pe Gheorghiiță, fiul lui Nechifor și al Vitoriei. Două secvențe narative mi se par de real interes. Prima ce urmează a fi semnalată ilustrează asemănarea de comportament voluntar dintre cei doi „Gheorghiiță”, tatăl și fiul. Acesta o însoțește pe Vitoria pe post de „braț înarmat”, gata să intervină la comandă. Se dovedește prima dată apt de acțiune în preajma Dornelor, când le-a ieșit în cale un individ cam nesocotit la vorbe. „Munteanca a bătut în grumazul calului cu capătul frâului și a trecut repede înainte, cu obrazul întors spre Gheorghiiță și lepădându-i o poruncă:

– Trage baltagul și pălește-l.”

De glasul ei uscat și otrăvit, atât feciorul cât și străinul s-au înspăimântat. Gheorghiiță a pus mâna pe baltag. A doua secvență este cu totul deosebită de prima. Ea dezvăluie capacitatea de reflexie și de interiorizare a tânărului, încă neobișnuit cu partea accidentată a existenței. Intrarea lui în rol se face cu încetineală. Dar de la o vreme simte că nu poate să rămână străin de frământările sufletești ale Vitoriei, care sunt și ale sale. „Ea băga de seamă truda și foamea lui Gheorghiiță. Dar se făcea a nu pricepe tocmai bine. Grăbi cât putu spre Păltiniș, pe urmă spre Dârmoxa, pe urmă spre Broșteni. Numai când vedea căluții sfârșiți, se îndupleca să facă pentru dânșii popas. Acum începeau să ardă ochii ei și să se stingă ai flăcăului. Căii ronțăiau cu mulțămire orzul, vărându-și adânc boturile în trăistile aninate pe după urechi; se scuturau, pufneau, așteptau apa, ca să prindă în ei puterea pământului. Flăcăul începea să doarmă mai puțin și să se tragă la față.

– Așa îți șade mai bine, îl încredință maică-sa, cu zâmbet răutăcios.

– S-or sfârși ele ș-acestea... zise Gheorghiiță.

– Dragul mamei cărturar, îi întoarse cuvânt nevasta; se vede că mintea ta e-n cărți și-n slove. Mai bine ar fi să fie la tine în cap. Mănâncă zdravăn și te întărește, nu atât pentru mine, cât pentru baltag.

– Adevărat este, mamă, că eu ceva nu înțeleg...”

Fără a intra în amănunte, putem presupune că Gheorghiiță reprezintă o interfață, încă neîmplinită, a lui Nechifor Lipan, acela neînfricat, pregătit oricând să pună mâna pe baltag; dar ne duce și pe calea rezervată destinal păstorului mioritic. Avem de a face cu trei ipostaze posibile ale unuia și aceluiași personaj din mediul oieresc. După consumarea aventurii și pedepsirea asasinilor, Gheorghiiță se putea alege cu formula epitetică „cel cu baltagul”, în loc de „cel cu căciula brumărie”. Ultima i s-a convenit lui Lipan, om „lumit” și în deplină putere. Din păcate, acesta nu s-a bucurat nici de moartea vitejească de baladă, pe care ar fi înfruntat-o fără discuție, după datele pe care le deținem; nici de moartea mioritică, asemenea păstorului moldovean, invidiat și el pentru turme și pentru vrednicie. Condiția „morții mioritice” este ca ea să fie anunțată mitologic, de către o ființă atotștiutoare, astfel încât eroul să știe pe ce cale să apuce și cum să procedeze: să pună mâna pe baltag ori să se gândească, „împăcat și tare” (Mihail Sadoveanu), la „mireasa lumii”. Cu siguranță că Nechifor Lipan, cel „cu căciula brumărie”, ar fi ascultat de povața mioarei năzdrăvane. Și invers: să ni-l imaginăm pe baciul moldovean în ipostaza lui Nechifor sau a lui Gheorghiiță.